گەلکوژی چییە: پێناسە، ڕوونکردنەوە، ڕەخنە و کێشەکان

بەشی یەکەم

شاخەوان شۆڕش
2006.11.02

لە بەشی یەکەمی ئەم وتارەدا سەرنج دەدەینە پێناسەی گەلکوژی (ژینۆساید)، هەندێ لە پێناسە جیاوازەکان، کێشە و ڕەخنەکان. پاشان لە بەشی دووەمدا سەرنج دەدەینە چەمکەکانی مەبەست و بەش، هەروەها چەندایەتی و چۆنایەتی بەشی لەناوبردراو لەسەر مانی گەلێک.

پێناسەی گەلکوژی[1]

گەلکوژی یا کوشتار بە مەبەستی لەناوبردنی یەکجاری کۆمەڵگەیەک یا کۆمەڵە خەڵکێکی تایبەت لەسەر بنچینەی ئایین، بیروباوەڕ، ڕەگەز، پۆلیتیک یا هۆکاریتر بۆ مێژووی زۆر زوو دەگەڕێتەوە، بۆیە دیاردەکە وەکو دیاردە زۆر کۆنە. ناوکی تاوانەکە کوشتنە بەمەبەستی نەهێشتن، واتە لایەنێک بڕیاری کوشتن دەدات یان هەڵدەستێ بە کوشتنی لایەنێکی نەیار بە مەبەستی نەهێشتنیان. بۆنمونە شارەزا و یاساناسی پۆلۆنی/ئەمەریکایی ڕەفایل لێمکین Lemkin Raphael پێیوایە گەلکوژی واتای نکۆڵیکردنی مافی بوونی گروپێکە بەواتای نکۆڵیکردنی مافی بوونی مرۆڤێک.[2]
پێویستە جیاوازی لە نێوان کوشتن لەسەر بنچینەی هوشیاری و بەئاگاییەوە، هەروەها کوشتن لەسەر بنچینەی ڕێکەوت بکرێت. پێویستە جیاوازی لە نێوان کوشتنی تاک و بەکۆمەڵ بکرێت. هەروەها مەبەست لە کوشتن، ئایا لە تێگەیشتن و لێکدانەوەیەکی ڕێکخراو و هەڵسەنگێندراوەوە سەرچاوەی گرتووە، یانژی بێ لێکدانەوەیەکی قووڵ سەری هەڵداوە. یان ئایا کوشتنەکە وەکو بەشێک لە ژیان و ژینگەی سەردەمێک یا ناوچەیەک پێداویستییە، یان لەسەر کێشەیەکی کۆمەڵایەتییە، یان هەڵقوڵاوی ئایدۆلۆژیا و بیروباوەڕێکە. بەکورتی ئەگەر مەبەستی کوشتن هەبێت، لەسەر چ بنچینەیەک ئەو بڕیارە وەرگیراوە. لەسەر کێشەی کۆمەڵایەتی لە هەموو کۆمەڵگەیەکدا کوشتن بە مەبەستی لەناوبردن ڕوودەدات، بەڵام ئەو کوشتنە بە هزرێکی گەلکوژی دانادرێت. پێویستە بگوترێت، کوشتنی کەسێک بە مەبەستی لەناوبردن بەتەنها ناچێتە خانەی تاوانی گەلکوژی، بڕیاری کوشتنی تاکێک لەلایەن کەسێکەوە لە زۆربەی بارەکاندا لە ئاستێکی سادەی بیرکردنەوە و ڕقی کەسی تێپەڕناکات.
دیارە کوشتن بە مەبەستی لەناوبردن، کردارێکە دەکرێ وەکو "هزرێکی" گەلکوژی چ لە ئاستی تاک یا کۆمەڵ سەیری بکرێت. بۆنمونە کە خۆکوژێک خۆی دەتەقێنێتەوە بە مەبەستی لەناوبردنی ئەوانەی کە ئەو خۆکوژە مافی ژیانیان لەسەربنچینەی هزر و ئایدۆلۆژیایەک بەڕەوا نازانێت، هزرێکی گەلکوژانەیە لە ئاستێکی بچوکدا. بەپێی زۆربەی پێناسەکان مەبەست لە تاوانی گەلکوژی کوشتاری ژمارەیەکی زۆری خەڵکە بەیەکەوە یا سیستەماتیکی و لەدوای یەکدا کە وابکات بوونی گروپێک خەڵک یا کۆمەڵگەیەک یا نەتەوەیەک بخاتە مەترسی یا ڕەشکاتەوە.

پێناسەی گەلکوژی (ژینۆساید) هەروەها لێکدانەوە و ڕوونکردنەوەی ئەو چەمکە لە سەرەتای چلەکانەوە زیاتر سەرنجی درایێ و پاشان هەر لەو ساڵانەدا هاتە ناو چوارچێوەیەکی زیاتر فەرمی و یاسایی. وشەکە گینۆساید Genocide یەکەمجار لەلایەن شارەزای پۆلۆنی ڕەفایل لێمکین لە ناوەڕاستی چلەکاندا بەکارهاتووە. لێمکین لایوایە ناوکی تاوانی گەلکوژی هەوڵی لەناوبردنی گروپێک مرۆڤە.
دوای مشتومڕێکی زۆر ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ساڵی 1948 لەسەر پێناسەیەک تەبایی ئەندامانی بەدەست هێنا. پێناسەکە دەرهاویشتەی ئەو تێگەیشتنەیە کە لە میانە و کۆتایی جەنگی جیهانی دووەم و بەشێوەیەکی سەرەکی لە ئەنجامی لەناوبردنی نامرۆڤانەی ملیۆنەها جولەکە پەیدابوو. شایانی بیرخستنەوەیە ئەو پێناسەیە لەلایەن ستاتەکانەوە خۆیان پەسند کراوە، ئەو ستاتانە زۆربەیان ئەوسا و ئێستاش دیکتاتۆر و نادیموکراسین، گەلێکلیان کەمەنەتەوە و گروپی ئەتنی دەچەوسێننەوە، هەروەها ئەو پێناسەیە بەبێ پرسی نوێنەرانی گەلانی ژێردەستەی جیهان کە قوربانی ڕاستەقینەی تاوانی پاکتاو و گەلکوژین، پەسند کراوە.

پێناسەکەی UN دەڵێ:[3]

گەلکوژی واتە هەر کردارێک بە **مەبەستی** لەناوبردنی **هەموو** یا **بەشێکی** نەتەوەیەک، ڕەگەزێک، گروپێکی ئایینی یا ئەتنی وەکو ئەوانەی خوارەوە:

- کوشتنی ئەندامانی گروپەکە
- زیان پێگەیاندنی مەنتالی و فیزیکی بە ئەندامانی گروپەکە
- سەپاندنی مەرجی ئەوهای ژیان بەسەر گروپەکەدا کە ببێتەهۆی لەناوبردنی بەشێکی یا تەواوی گروپەکە
- سەپاندنی پێوەری ئەوها کە ڕێگا لە زاوزێ لەناو گروپەکەدا بگرێت
- بەزۆر گواستنەوەی منداڵانی گروپەکە بۆ گروپێکی تر

پێناسەکە جەخت لەسەر لەناوبردنی فیزیکی کۆمەڵێک مرۆڤ دەکاتەوە، لێرەدا تاوانی گەلکوژی خۆی لە تاوانی پاکتاوی کۆمەڵەگروپێک کە بەهۆی کرداری ڕەشکردنەوە نافیزیکییەکانەوە ڕوودەدەن، جیادەکاتەوە. لەپاکتاوی ڕەگەزیدا دیاردەی وەکو پاکتاوی زمان، ڕاگواستن لە شونێک بۆ شوێنێک بەبێ لەناوبردن، پاکتاوی کەلتور، پاکتاوی مێژوو، گۆڕینی ناو، شوێن و زۆریتر هەن، بەڵام ئەو دیاردانە یا تایبەتمەندیانە بەپێی پێناسەکەی UN تایبەتمەندی گەلکوژی نین. بەو پێیە گەلێ دیاردە و تایبەتمەندی پاکتاوی ڕەگەزی هەن ناچنە خانەی تاوانی گەلکوژی.

ئەو پێناسەیەی UN، پێناسەیەکە زۆر تەنگە، بە جۆرێ ناسناندنی تاوانی گەلکوژی لەڕوانگەیدا زۆر سەختە، جگەلەوەی چەمکەکانی **مەبەست** و **بەش** بەوردی دیار نەکراون و کێشە ئامێزن.
ئەو پێناسەیە ڕەخنەی زۆری لێگیراوە، چونکە دەتوانرێ تاوانکاریی جۆراوجۆر ئەنجام بدرێت و نەچێتە خانەی گەلکوژی. بۆنمونە کوشتاری خەڵک لەسەر بیروباوەری رامیاری ناچێتە خانەی گەلکوژی، یان کوشتاری بە هەزاران کەس ناچێتە خانەی گەلکوژی ئەگەر کاریگەری لەسەر مانەوەی گروپە پەیوەستدارەکە نەبێت، لێرەدا مەبەست ئەو گروپانەیە کە UN خۆی لە پێناسەکەدا ناوی هێناون. لە زۆربەی بارەکاندا کوشتنی چەند هەزار کەسێک کاریگەریەکی ئەوتۆی لەسەر بوونی گروپەکەدا نییە بەجۆرێ کە هەڕەشەی مانی لێ بکات، بەتایبەتی ئەگەر سەرجەمی ژمارەی گروپەکە لە ملیۆن تێپەڕێت. هەروەها مەرج نییە بوونی یەکێک لە نیشانەکان یا تایبەتمەندییەکانی تاوانی گەلکوژی، هەروا ئاسان بە گەلکوژی دابندرێت. لە زۆر باردا ئەو دیاردانەی گەلکوژی هەن، بەڵام بە ئەنەجامدانیان بە گەلکوژی داناندرێت. دەکرێ بوونی تایبەتمەندیەکان بە هزری گەلکوژانە ناوزەد بکرێن، یا پەنجەیان لەسەر دابندرێت وەکو نیشانە یا تایبەتمەندیی گەلکوژی. بۆنمونە خەساندنی ژنانی کورد لەلایەن دەزگا داپلۆسێنەرەکانی ستاتی تورکیا، لە هزرێکی گەلکوژانەوە سەری هەڵداوە و یەکێ لە تایبەتمەندیەکانی گەلکوژییە، بەڵام لە لایەن یاساناسانەوە وەکو بوونی تاوانی گەلکوژی سەیری ناکرێت.

پێناسەکەی ڕەفایل لێمکین گرنگە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکرێت، چونکە بۆ پێناسەکەی UN سوودی لێوەرگیراوە. هەرچەندە هەموو ئەوەی لێمکین دەیگوت پەسند نەکرا. لێمکین دەڵێ، "گەلکوژی تێکشکاندنی ناوکی بوونی ژیانی گروپێکی ناسیونالە، بە ئامانجی نەهێشتنی گروپەکە. بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی ئەو مەبەستە دەکرێ هەوڵی لێکترازاندنی دامەزراوە ڕامیاری و کۆمەڵایەتیەکان، کەلتور، زمان، هەستی نەتەوایەتی، ئایین، هەروەها بوونی پێگەی ئابوری گروپێکی ناسیونال بدرێت، هەروەها تێکشکاندنی ئاسایشی کەسیی، ئازادی، تەندروستی، بەها، هەروەها تەنانەت ژیانی مرۆڤەکانی ئەو جۆرە گروپانە".[4] پێناسەکەی لێمکین فراوانە و گەلێ لەو نیشانانە دەگرێتەوە کە لە پاکتاوی ڕەگەزیدا خۆیان دەنوێنن. گەلێ لەو میتۆدانەی ئەو ئاماژەیان بۆ دەکات، لەژێر پێناسەکەی ئێستای UN ناچنە ژێرخانەی نیشانەکانی گەلکوژی. بۆنمونە زیانگەیاندن بە زمان یان پێگەی ئابووری یان هەستی نەتەوایەتی هتد. گروپی قوربانی، لە پێناسەکەی UN وەکو مەرجەکانی گەلکوژی سەیریان ناکرێت و لە پێناسەکەدا نەنوسراون.

بەرلەوەی بچینەسەر هەندێ پێناسەی جۆراوجۆری گەلکوژی، پێویستە ئاماژە بەوە بکەین، کەوا شارەزایان کە لە تاوانی گەلکوژی دواون، زیاتر خۆیان لەژێر دوو جۆری شارەزا لە دوو بواری جیاوازدا دەدۆزنەوە، ئەوانیش یاساناسان و کۆمەڵناسانن. زۆر لە کۆمەڵناسان لەگەڵ پێناسەیەکی بەرفراوانی گەلکوژی دان. هەروەها کۆمەڵناسان سەرنج دەدەنە ئەوەی چۆن و بۆچی تاوانەکە ڕوویداوە. هۆکارەکانی ناکۆکیەکە، ژینگەی ڕووداوەکە و هەلومەرجەکانی

ژیان هتد. بۆ ئەوان گرنگە. ئەوان دەیانەوێ ڕوونکردنەوە و وەڵام بۆ تاوانەکە بدۆزنەوە. هەرچی یاساناسانن، ئەوانە زیاتر خۆیان بە پێناسەکەی UN دەبەستنەوە. یاساناسانی نێونەتەوەیی سەرنج دەدەنە ئەوەی ئایا تاوانی گەلکوژی بووە یان نا. ئەگەر تاوانەکە ڕووی داوە بەپێی چ یاسایەک و چۆن، وە بەپێچەوانەوە.

شارەزایان و لێکۆڵەرانی دی پێناسەی جۆراوجۆریان بە تاوانی گەلکوژی هەیە. بۆنمونە ئیسرایل چەرنی Israel W. Charny دەڵێ، "کوشتنی بەکۆمەڵی ژمارەیەکی دیاری کۆمەڵە مرۆڤێکی بێ بەرگری، لەبارێکدا کە لە جەنگدا نەبن، گەلکوژییە." وەکو لە پێناسەکەدا دیارە، چەرنی لایەنگری ئەو شارەزایانەیە کە دەیانەوێ پێناسەی گەلکوژی فراوان بکرێت، کۆمەڵکوژی بە هەندێ جۆری گروپی دیاریکراو نەبەسترێتەوە. بەپێی پێناسەکەی ئەو دەکرێ زۆرجۆری کۆمەڵکوژی بە تاوانی گەلکوژی دابندرێت.

ئرڤینگ لویس هۆرۆڤیتز Irving Louis Horowitz لە پێناسەکەیدا دەنوسێ، "گەلکوژی لەناوبردن و تێکشکاندنی سیستەماتیکیانەی پێکهاتەی خەڵکی بێتاوانە لەلایەن دەزگای بیرۆکراتی ستاتەوە."

هۆرۆڤیتز کە شارەزایەکی کێشەی نێوان گروپە ئەتنی و ناسیونالەکانی ناو ستاتە، پەنجەلەسەر تاوانەکە لەلەیەن دەزگای بیرۆکراتی ستات دادەنێت، کە لە زۆربەی بارەکاندا ستاتە گروپێک خەڵکی ژێردەستە سیستەماتیکیانە لەناو دەبات یا هەوڵی لەناوبردنیان دەدات. ئەو گروپە خەڵکەش دەکرێ گروپی ئایینی بن، نەتەوەیی بن یا هەر جۆرێکی دیکە بن. کە ئەو هیچ جۆرە گروپێکی بەتایبەت دیار نەکردووە، ئەوە پێناسەکەی بەرفراوان دەکات بە جۆرێ زۆرجۆری گروپی قوربانی دەگرێتەوە.

پیتەر درۆست Pieter Drost دەڵێ، "گەلکوژی لەناوبردنی بەئاگایانەی مرۆڤەکانە لەبەر ئەندامبوونیان لە کۆمەڵگەیەکدا".[5] درۆست وەکو زۆری دیکە هیچ گروپێک دیار ناکات و بۆیە دەکرێ بڵێین مەبەستی هەر کۆمەڵگەیەک یا گروپێکە کە بەر شاڵاوی کوشتاری پلان بۆدانراو دەکەون. ئەو شارەزایانەی کە نایەنەوێ جۆری گروپ وەکو پێناسەکەی UN دیار بکەن، پێناسەکەیان لەوەی UN فراوانترە و دەکرێ لە سایەیاندا زۆر جۆری کۆمەڵکوژی بە گەلکوژی دابندرێت.

بەپێچەوانەی ئەو لێکۆڵەرە نەرمانە، لێکۆڵەر هەیە تەنها لەناوبردنی تەواوی گروپێک یا نەتەوەیەک بە گەلکوژی دادەنێت، بۆنمونە ستیڤن کاتز Steven L. Katz دەڵێ، "تەنها کاتێک گەلکوژی لەئارادایە ئەگەر نیازی لەناوبردنی تەواوی گروپێک هەبێت".[6] بە بۆچوونی ئەو تەنها تاوانی هۆلۆکۆست دەچێتە خانەی گەلکوژی. لای کاتز کوشتن و لەناوبردنی بەشێکی گروپە قوربانیەکە، ئەگەر ئەو بەشە گرنگیش بێت، یا ژمارەیەکی زۆریش بێت، بەڵام چونکە نەبۆتەهۆی لەناوبردنی تەواوی گروپەکە، ناتواندرێ ئەوە بسەڵمێنین کەوا مەبەستی لەناوبردنی هەموو گروپەکە لە ئارادا بووە.

---

[1] هەروەها سەیری ئەو وتارە بکە کە ئەویش سەبارەت بە پێناسەی گەلکوژی نوسراوە:
http://www.kadirshorsh.com/Genocide..Gelkuji%20ya...pdf

[2] Lemkin, Raphael (1947), Genocide as a crime under International Law, *The American Journal of International Law*, Vol. XLI, pp. 149.

[3] سەیری هەموو تێکستەکە لەڕێگای ئەو لینکەدا بکە:
http://www.hrweb.org/legal/genocide.html

[4] Tatz, Colin (2003), *With Intent To Destroy, Reflections on Genocide*, pp. xi.

[5] هەمان سەرچاوەی پێشوو

[6] Katz, Steven L. (1994), *The Holocaust in Historical Context*, Oxford University Press. pp. 24.